

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרופ' י. מ. גרינץ

ההנהגה האידיאלית של הציבור בהשקפה המקראית

מראש ראוי להסביר טיבה של ההרצאה. לפי השם, מדובר בהנהגה הראויה לאומה, לפי השקפת המקרא. אולם למעשה רק במקראות בודדים דובר במפורש באידיאל המבוקש בזה, ואף הוא משתנה בהכרח בצורה ופעמים גם בתוכן מתקופה לתקופה לפי המעמד החברתי של הדור והמסיבות המדיניות. הדרך הנכונה נראתה איפוא גם בזה לשלב את התביעה המפורשת במצוי המקובל. בסגנון המקראי האליפטי הקצור מובא הצו פעמים רק בחלקו, ובחלקו הוא נמסר בספור המעשה המתקיים בפועל. כך גם בנידון נמצא את הרצוי אגב צירופו למצוי.

קושי נובע גם מהטרמינולוגיה המקראית בשימוש התקבולת המקראית, שלא תמיד ניתן לברר אם המשפט רצוף, או חצוי השני מוסיף על הראשון. וקושי כיוצא בו שאין אני בקיאים למדי בחילופי המשמעויות או לפחות בגווני המשמעויות כפי שקיבלו אותם שמות במשך הדורות. — אני מדבר בזה קודם כל בתיאור המצוי — ולא תמיד ידענונו היא כפי שמתבקשת. אמנם נמצא לנו כיום עזר רב בתיאור החברה של העמים השכנים ובאידיאליה, ול-

כתחילה אל יהא לבנו גס בדברים אלה. אבל בכלל הדברים, אף בזה הדומה, הוא פעמים הרבה חיצוני והדין עם בועז ותלמידותיו, שהחברה — ובייחוד חברה בעלת ייחוד כישראל — אוטרקית היא מכוח האידיאה הפנימית המפעמת אותה.

הרצאתנו מיסודה חלוקה באופן טבעי לשלושה פרקים, לפי שלושת פרקי ההסטוריה האישיים של תקופת המקרא: א' — מתקופת ההתיישבות (כולל הזמן מיציאת מצרים) עד לראשית המלוכה; ב' — ימי המלוכה; ג' — שיבת ציון. כמו בכל חברה אוטרקית מבחינת האידיאה אפשר לומר מלכתחילה שהתקופה הקובעת היא התקופה הראשונה, אף על פי שמוסדותיה נתעברה צורתם עם שינוי המסיבות. אבל האידיאל היסודי של ההנהגה הבאה נקבע מעיקרו, בכל שינוי הלבוש, כבר בתקופה זו. ואילו התקופה השלישית שייכת רק ביסודה למקרא אבל בפיתוחה היא עניין לדורות החכמים־הסופרים. הקנה ננעץ על ידי עזרא תוך התעצמות בכהונה הגדולה ועוזריה בעזרת המבינים הלוויים, אבל הוא נעשה עניין לכל בני האומה אחרי־כן.

נתחיל בתקופה הראשונה ובשלביה התחתונים, ומהם נעלה מעלה.

הדבר האופייני ביותר להנהגה בתקופה זו היא העדה. מחמת שגרה ומהכללה אנו נוהגים להשוות מונח זה לשם הנרדף לו בשורה ובדפוסי לשון של אחרונים — "קהל" והרי אנו תופסים את שניהם בכהוויה — של האומה כולה, כולל אנשים נשים וטף. ואכן כבמקרה שמות אחרים כיוצא בו הנוגעים לחברה, עשוי גם שם זה להרחיב את משמעותו הראשונה ולהפקיע עצמו מרשות היחיד המסוים לרשות הרבים. ובאמת מלה כ'קהל', היה מובנה בעם עד לאחרונה

גם ההנהגה של השלטון עצמו, המייצג את הקהילה המקורית, וגם לא-המקומית דווקא, וגם כלל האנשים במקום. אולם ה'עדה' בשורשה (מן הפעל 'יעד' או 'ועד' שמובנו כנס, ומזה 'ועד' בלשון חכמים ו'ועדות' במציאות שלנו; וממנו 'מועדים' — ימי אספות העם) — העדה בשורשה, היא ה'אספה', האספה הכללית של העם והכנסייה הגדולה (מעין זו של בית שני, אם יאמן עלינו תיאורם של כמה חוקרים), זו אספות הגברים, ראשי המשפחות וראשי בתי האבות. העדה במובן ראשוני זה מופיעה לנו בראשונה במדבר, ובכן בראשית תולדות האומה, דין ה'עדה' בזה כדין צורותיה בחברות קמאיות, שאף בהן כלל הגברים שותפים להכרעה ולהנהגה ואף לשיפוט ולביצוע. לימים כשהברה כזאת "מתפתחת", מתגבר בה השלטון האוטוריטרי, האריסטוקרטי ובירוקרטי לצורותיו השונות, שלטון של מלך ושרים ופקידים. — אמנם שעה ישראל (במובן עממי) יצא לעולם, כבר שלטו במרחב מדורות רבים מלכים אוטוקרטים ובירוקרטיה רבה, אלא שהחקר ההיסטורי של האגדה, המיתוס ושל צורות החיים בפריפריה — שבה השקיעים מאריכים ימים יותר מהמרכז — מגלה, שאף בארצות התרבות הקדומות של שומר, בבל ואשור, שבתקופה ההיסטורית שליטים בהם מלכים תקיפים, היה השלטון העממי ראשוני; אותם ימים עדיין היה כוח מכריע לאספה (פחרם) ונטלו בה חלק "גדול וקטן"; ואף בתקופה ההיסטורית כשהמלך היה בה, כאמור, כל-יכול היו מקומות שהיה מוסר חריצת-דין או דיון בדין ל'עדה'. השוואת המעמד החברתי של ישראל למעמד של שכניו, בדורות הראשונים של תולדות האומה, דומה איפוא להשוואה אחרת (הקשורה בה בעצם) שעמדו עליה קודם; כוונתי

להשוואה בין החוק של התורה לחוקי בבל, שקדמו לה מאות בשנים. כך (ואני חוזר בזה על הידוע לרבים) כש-גילו את חוקי עמורבי ועמדו על הצד השווה שברבים מחוקיו למה שיש בחוקי-התורה, ואמרו בזה מה שאמרו, נזדווג להם דוד היינריך מילר, והראה, שאין לדבר כאן בהשאלה, שכן אף על פי שחוקי עמורבי קודמים בכתיבתם הרבה לתורה, הם משקפים ביסודות ובפרטים חברה מפור-תחת הרבה מזו שיש לנו בספרי התורה; שלא כחברה הבבלית שהיא בעיקר הדבר חברה עירונית-תגרנית, זו בכללה חברה פשוטה של רועי צאן וחקלאים למחצה. — מוסד העדה הוא מגופי מרכיביה של חברה ראשונית זו. וזו שאתה מוצא, ששעה שבאה המלוכה, היא מסתלקת או מצטמקת והולכת למה שהיא ה'אספה' בחברות מפור-תחות כמותה, דין ישראל בזה כדין בבל, חת וכו', לפניו, כדין רומי אחריה (על ה"comita centuriata שלה) וכדין רבות אחרות במקומות ובזמנים שונים (לגרמנים ה-folk-mart; לסלבים ה-wine). בדין השוואה אחר כך בתלמוד 'עדה' לסנהדרין.

במה היה כוחה, ומה היה תוקפה של ה'עדה'? ה'עדה' נוכחת בטקס הקדשת בני אהרן לכהונה (ויקרא ח); "כל עדת בני ישראל" סומכים ידיהם על הלוויים עובר להקדש-שם (במדבר ח 11-20); לעדה ולראשיה — משה ואהרן — מביאים את המקושש עצים בשבת (במדבר טו 32-36) והיא שדנה את הרוצח שנס לעיר המקלט (שם לה; יהושע כ). וכך תקיפה ידה בעניינים בין שבטים: היא נקהלת לשילה לעלות על הראובני והגדי לרגל בניין המזבח שמחוץ לארץ הבחירה (יהושע כב), וכל העדה "למדן ועד באר שבע וארץ הגלעד" נקהלו — אל ה' המצפה (שופטים כ 1)

והכריזה מלחמה על בנימין בגלל מעשה הפילגש בגבעה. מימי הפילוג השבטי של תקופת השופטים לא נשמע עוד עליה, אבל כשכל עצם המלכות מוטלת בכף המאזניים, אחר מות-שלמה, מתעוררת גם היא; היא מזמינה את ירבעם, וסוף דבר שהיא ממליכה אותו "על כל ישראל" (מ"א יב 20).

בראש העדה עומדים 'הנשיאים'. 'הנשיאים' בזה הם לא ראשי השבטים בלבד. ודאי הם הראשונים; הם נשואי הפנים, בעלי השמות האריסטוקרטיים המלאים. מה שהמצרים היו קוראים 'השם הגדול' (לעומת השם 'הקטן', הקצר, מעט-ההוד; כדאי להשוות שמות המרגלים [פלטי בן רפוא, גדי בן סוסי, נתבי בן ופסי, ואפילו גדיאל בן סודי ועמיאל בר גמלי, לשמות הנשיאים המצורפים לעולם ב'אל' או אב-אח; ואף אבותיהם בני אבות נושאים שמות בצי-רופים של עמי, שדי, צור, או שמות קדמונים ידועים: עכרן, חלון, נחשון בן עמינדב]. אבל גם מלבד ל'נשיאים' ראשי השבטים יש לנו כפי שהוא הדבר גם בערבים הנוודים, ששייך הוא כנוי גם לראש החמולה, העשירה והקבילה [שבט, משפחה, בית אבן]. גם התואר 'נשיא' עשוי להתייחס גם לראש המטה וגם לראש בית האב (כפי שנקרא זמרי בן סלוא, נשיא בית אב לשמעוני; או ראשי בתי אבות הלוויים במד' ג' 22; או השליחים לראובני והגדי המער-ערים על בניית המזבח הגדול למראה — יהו' כב 14. מהם באו 250 נשיאי העדה קריאי המועד (הנקראים לאספה; 'מועד' אספה כמו בין-אמון) : אנשי השם המשתפים פעולה

1 ספור ביוגרפי של מצרי מהמאה הי"א לפה"ס שיצא להביא עצים מן הלבנון בשביל סירת האל אמון.

עם קורח והכוללים (כנראה מדברי בנות צלפחד למשה — במד' כז — [אבינו מת במדבר והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה']) רוב השבטים. אולם עוד לפני שאנו שומעים על עדה ונשיאיה, אנו שומים עים על 'זקני בני ישראל' או 'זקני ישראל' — במצרים. לפנייהם מודיעים משה ואהרן דבר שליחותם לפרעה (שמ' ד 29) ולפניהם מביא משה דבר עשיית הפסח (יב 21); לעיניהם הוא מכה את הצור; להם הוא מבשר דבר מתן תורה (יט 7) והם האוכלים עם יתרו 'לחם' (יח 12) יחד עם משה ואהרן; רואים במראה ועליהם נאצל הרוח (רמב"ן ושם, כד). על מקרה כריסמתי של זקנים שנאצל עליהם הרוח ממשה והם התנבאו, מסופר במד' (יא); אלה נבחרים לשאת עם משה ב'משא העם' (17). נראה (ראב"ע) שאלה גם הזקנים המלווים את משה בהליכתו אל דתן ואבירם (טז 25) ויחד עם משה הם המצווים את העם על בניין המזבח בהר עיבל (דבר' כז 1). — מעמד דומה מתקיים לזקנים גם בימי יהושע (בענין עכן ז' 6 העי—ח' 1; הברכה והקללה — ח' 33, באספה בשכם — כד 1). ביטוי בולט לערכם ניתן בכתוב (יהו' כד 1, שופט' ב 7) האומר 'ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע". מעמדם המכובד בא לידי גילוי שוב כשהם מעוררים שאלת המלוכה אצל שמואל (ש"א ח 4); עמם גם דן אבנר בהעברת המלוכה לדוד (ג 17) והם הבאים לחברון וכורתים ברית עם דוד (ה 3). ועדיין נשמע מהם גם אז גם אח"כ בימי המלכות המאוחרים (בימי יאשיהו בקריאת התורה — מ"ב כג; ירמ' ד 1, ח 1) וכשבאים לגולה נשמע על 'זקני הגולה', או פשוט 'זקני ישראל' (יחז' יד).

מי הם הזקנים? בלשונות רבות ושונות בא שם אחד לזקן, דיין בפועל ול'חכם' המנהיג (בלטינית Senex זקן בן 60 Senior בן 45 ולמטה; Senator חבר הסנט; וכך באנגלית Alderman). כולם ממלאים תפקידים דומים ולכולם יש יחס למה שנאמר בפתגם ב'ישישים חכמה וארך ימים תבונה' (איוב יב 12). ואכן די להשוות שני כתובים, אחד ביהמ' (יה 18) ואחד ביהז' (ז 26), המדברים באותם תפקידים כדי לראות שזקן הוא חכם (ועצה מחכם; — מזקנים). הזקן בא איפוא מכוח חכמתו, אם כי בוודאי הוא לעתים קרובות נציג, מנשיאי העדה (לפי פירוש רז"ל לבמד' יא ור' רש"י וראב"ע נבחרו שישה שישה מכל שבט) יותר מן העדה הוא מצוי בתקופה ההסטורית גם מתוך לישראל (כגון זקני מואב, זקני מדין — במד' כב) והם פעמים המנהיגים את השבט (זקני הגבעונים, או חמור אבי שכם 'נשיא' הארץ; או זקני ארץ חויללא בגבול החתים). מאחרי הכיבוש עומדים הם בראש הערים (יהו' כ 4 והרבה בס' דברים [; בן סורר ומורה — כ 9; בעגלה ערופה — כא; בתיקון יבמה; בהוצאת שם רע על בתולה] ונכונה כנראה הדעה שמהם קמו השרים (השווה זקני מואב, — מדין — שרי מואב, — מדין) עם הקמת המלוכה.

אנו מגיעים להנהגה העליונה, והרי אנו חוזרים לכתוב שממנו התחלנו, לפשר הנושא ושמו. במדבר כז 16—22: "יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו ואשר יוציאם ואשר יביאם, ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רעה". ובהמשך: קח את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת ידך עליו והעמדת אותו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה וצויתו אותו לעיניהם ונתת מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני

ישראל. ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים
לפני ה'. על פיו יצאו ועל פיו יבאו הוא וכל בני ישראל
אתו וכל העדה". משה סומך "ידיו עליו ויצוהו".

פירוש הדבר, שבמנהיג העתיד יש משהו מתכונת הנביא
הראשון: מהודו — המשפיע בעצם הופעתו (ת"א: מזיוו;
רש"י: קרון עור פנים) ומחכמתו להנהיג (דבר' לד 9:
ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו
עליו). אך כנראה נכלל בזה גם יותר. כבר פירשו שבדברים
"נביא מקרבך מאחיד כמני יקים לך ה' אלהיך, אליו תש-
מעון" — הכוונה ליהושע. ואכן על כל פנים מאחר מות
משה, יהושע בספר יהושע פועל בדבר ה' כ'איש הרוח'.
אכן הסמיכה גופא יחידה היא במקרא (במובן העברת סמ-
כות מיחיד ליחיד). אך גם הנביא שמואל הוא המושח
את שאול; ובגוף המעשה הזה (וכך במה שסופר על משיחת
דוד בידי שמואל; מאוחר יותר משתתף נתן עם צדוק
במשיחת שלמה) טבועה האמונה שנביא — שליח ה' —
הוא המוסמך למנות איש על העדה, והדבר נעשה לעיני
העדה. גם שמואל מזעיק כל העם המצפה. וכשהוא מחדש
המלוכה (אחרי הניצחון על בני עמון) בגלגל, שוב נאספים
העם וכל "אנשי ישראל" (שמו"א י 17; סוף יא) היינו
הזקנים. זו ועוד: מסיפור ההסמכה עשוי להשתמע שזו
דוגמה לדורות, אולם הדורות הבאים לא האמינו שיש
בכוחו של יהושע מה שהיה בכוחו של משה; והעיקר
שניים: הפילוג השבטי לא נתן. מבני יוסף המשיך אמנם
אפרים לתבוע זכות ההגמוניה בין השבטים (וזה טעם
התביעה מגדעון ומיפתח, והעמדת אפרים בשורה (שופ'
ח; תהל' פ) תמיד בראש. אבל יהודה לא קבל מרותו (והוא
אף תפס נחלתו ראשון יהו' טו, יח [ולכן: לא הזכירוהו

בשירת דבורה]). וחשוב אולי מזה: האמונה בהווה, שאמנם יש צורך במנהיג אבל ב"שורון" יש "מלך" והוא אלוהי ישראל כולם. השקפה אידיאלית זו הנשמעת בפירוש מפי גדעון ומוטעמת הטעמה יתרה ובחריפות רבה בפי שמואל, — מושרשת אולי עמוק בגופי תורה: הלא הוא אשר הוציא את ישראל ממצרים והוא מחוקקם, והמחוקק והמנהיג היה בכל מקום המלך. על-כל-פנים אם ההשקפה היא שה' הוא מלך ישראל והוא השומר עליהם מצד, ממילא מובן שאם סר העם מאחוריו לעבוד אלוהים אחרים, ה' יענישם — משלח בהם "שוסים" עד שחוזרים בתשובה וה' ינחם מנאקתם ויצווה להם שופט. מהשקפה זו שה' משגיח על עמו. והוא מלכם וכשהם תוזרים בתשובה — ה' מעמיד להם שופט, נובעת גם התנגדותו של שמואל למלוכה, שהרי אם היטיבו דרכיהם — אין צורך במלך, ו"אם הרע תרעו, גם אתם גם מלככם תספו" (ש"א יב 25) ומה הועילו בתקנתם? השופט עצמו אינו צפוי בתורה, אבל הוא מחויב מההשקפה הנ"ל. לפי האמור יוצא גם שה' שופט קם מלכתחילה כמושיע וכמנהיג במלחמה ואילו שופט בעמו הוא נעשה כתוצאה מהצלחתו. [יש לשים לב שבפועל 'שפט' כלולות שתי הוראות ושתיהן מתקיימות ב'שופט'. 'שפט' מובנו גם הנהיג [שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים — ש"א ח 6-5; ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו] וגם — וזו ההוראה השנייה — דין. [כך גם באכדית, צידונית, אוגריתית. וכנראה שיש קשר הסטורי בין השני יים: שהמנהיג היה השופט]. השופט הוא כרגיל איש שצלחה עליו הרוח (צלחה = קפצה) או שיועד מבטן, או שהוא גופו נביא (דבורה, שמואל). נכונה כנראה הדעה שהשקפה אידיאלית זו על מלכות אלוהים (אגב, אפשר

שמתקופה זו הם ביסודם המזמורים בס' תהילים המדבר
 רים במלכות אלוהים!) היתה גם השקפת העם; אחרת
 קשה להסביר שבתוך הפילוג השבטי לא ניסה שום שבט
 להעמיד לו מלך. מלכות אבימלך שכרגיל נוהגים לדבר בה
 כבמלכות או כניסיון למלוכה בישראל — אינה מן העניין
 כלל: אבימלך לא נקרא על ידי שום שבט; הוא אוזר-
 פטור, ובסך הכל הוא מלך-עיר נוסח כנען או מין טורנוס
 יווני. "מלכותו" יוצאת דופן לא רק על רקע התקופה אלא
 בכלל בתולדות ישראל.

אנו מגיעים למלוכה.

המלוכה נולדה מתוך התנגדות הנביא, כ'מרי', אבל היא
 היתה צורך לאומי מורגש שנכרכה עמה אחדות עם ורצי-
 פות-הנהגה. ואף כי נולדה מחמת הכרח כדי לעמוד בתחרות
 עם הגויים מסביב "ככל הגויים", היתה היא גם שונה מהם;
 המורשת העתיקה גרמה; הייחוד גרם.
 דבריו הקשים של שמואל על "משפט המלך", נתכוונו לכ-
 אורה — כדעת ר' יהודה — לאיים על העם (סנה' כ, ב.)
 אוהב החרות, החי באמונתו שהכל שווים. אבל בכל היותם
 איום, הם גם הסיפור האמיתי של זכויות המלך בגויים
 מסביב (מנדלסון BASOR 143) [כפי שניתן ללמוד מהדוג-
 מאות באוגרית ואללח'] ועם ביטול ההפרזה הכוללנית
 עשויים להתאשר גם מכמה רמזי מעשים של המלכים
 בישראל ובכך היה מונח ההבדל היסודי בין רשות המלו-
 כה לרשות השפוטתה, שעליו קראה הנבואה תגר. המלוכה
 הביאה עימה בהכרח — לרגל ריבוי הביורוקרטיה (דה"א
 כז 22-31) ולהעלאתה גם דיפרנציה סוציאלית. עם זה נת-
 קבלה המלוכה בישראל ונעשתה אידיאל לדורות (ויותר

מכל ע"י הנבואה) — מחמת הכוחות הרוחניים האימנני טיים שפעלו בחברה ובחיי האומה בנעוריה, ושקעו בת-פיסת העם את המלוכה, לא להיות "ככל הגויים". פרעה היה מראשית הדורות אל, ואביו "מולידו" היה אל. ועל-כן יש לפרעה — הוי, סיא ומעאת : דבר (אוטוריטטיבי פועל בבריאה), בינה וצדק, שהם נחלת אלים והם אלים. ומאחר שהוא אל לא חלה עליו מעולם חובת-חוק ומעולם לא נחקקה חוקה ; כל פרעה מחוקק הוא בדברו — מחדש. וגם אם יסופר בפרעה שהתייעץ בשריו, אין זה אלא להראות אות כמה נבערה עצת חכמים. (סברו פעם ש-40 מגילות היו מונחות לפני המשנה ; הוכח שהן 40 מיני שבטים). — המלכות בבבל הורדה מהשמים והמלך הבבלי (השומרי, והחתי) היה נציבו או נאמנו של אל אך שלא כפרעה היו מלכי בבל מחוקקים. המלך הבבלי ראה מחובתו לכוון בדרך אלוהי המשפט — שמש כתום ומשרם (כנות ומיש-רים) — אמת וצדקה. מעניינת כתובתו של אורוכגינה שעשה ברית עם האל נינגורסו כי לא יסגיר יתום ואלמנה לתקיף. מארץ כנען יסופר בדניאל הצדיק (כנראה דניאל הנזכר ביחזקאל כאחד משלושת האנשים הצדיקים בדור ראשון) ש"שפט שפט יתם ידן דן אלמנת". אולם החוק הבבלי — ויש לנו כעת הרבה סדרי חוק שקדמו לעמורבי וכך החתי או האשורי הם חילוניים ביסודם ובפרטיהם ואין להם שום זיקה לאל. לא כן המלך בישראל. המליצה דיברה על המלך בלשון "בני אתה" או 'בכור' (אולי בזיקה לדברי נתן — ש"ב ז 14), ולא יצאו הדברים מכלל מליצה. המלכות נחשבת כחסד מאלוהים (ש"ב ז 13, 16, 26, כג 5), אך תוך סייג לגבי המלך הפרטי "אשר בהעותו והוכחתו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם". אך גם בהיותה חסד אלוהי,

אין היא מוטלת על העם אלא באה בהסכמתו, על ידי הברית שהעם, או זקני ישראל (ובמקרה דוד בחברון: זקני יהודה) כורתים אתו; כך בשאול (ש"א יא 14-15); כך בדוד (ש"ב ב' 4 — יהודה; ה' 3 — ישראל כולו); ביואש (מ"א יא); אצל האחרון הברית כפולה בין ה' והמלך והעם "להיות לעם לה'" ו"בין-המלך לבין העם" (17). במלכות הצפון, שניתקה מבית-דוד, עדיין מתקיים תוקפו הקדום של הנביא להעמיד מלך (אחיה השילוני — ירבעם; והוא הנביא ובעשא; אלישע ויהוא המלך). התפקיד האידיאלי של המלך כלפי פנים הוא ללכת באמת וצדקה ומישרים, או בלשון שגורה יותר: "לעשות משפט וצדקה בארץ לכל עמו" (ש"ב ח 15); וזו משאלתו של שלמה "להבין לשמוע משפט" (מ"א ב 11) וזה גם התפקיד שמייעדת לו ספרות החכמה (בשני הקבצים בספר משלי ב', ו-ה' המיוחדים לשלמה [קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו — טז 10; תועבת מלכים עשות רשע כי בצדקה יכון כסאו — 12; רצון מלכים שפתי צדק ודובר ישרים יאהב — 13; חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו — כ 28; מלך שופט באמת דלים, כסאו לעד יכון — כט 14; מזרה רשעים מלך חכם — כה 21]. גם המשל היחידי של למואל מלך משא (כנראה משבט שמעון — שהמשפחה הראשונה בו, נקראה נמואל), המדבר במלך, הוא "אל למלכים שתו יין פן ישתה וישכח מחקק וישנה דין כל בני עני" (לא 5). מבחינה זו המלך בישראל, הוא במידת מה גם היורש של האידיאל ההנהגתי אבל קודם כל — הממשיך את השופט עד למשה. אבל שלא כמלכים השכנים, המלך בישראל לא היה מחוקק; לא זו שאין חוק נחקק בידי מלך. אין גם רמז שהיה חוק כזה אי-פעם.

אך הטעם היה הפוך לחלוטין ממה שהיה במצרים: החוקה הישראלית היתה כתובה ועומדת מאות בשנים עד שקמה המלכות. יוריסטים אשורולוגים בדור האחרון נתעצמו אם החוקה הבבלית חייבה את השופט־הדיין. באחרונה הראו שאכן נסתייעו בה במקרים מסוימים. אך אין ספק (מכוח רמזים וסיפורים בספרים ההסטוריים) שאכן נודעו חוקי התורה בעם: היו כתובים על אבנים (יהו' כב 25) נלמדו מפי כהנים, (הוש' ד 6) או מפי "תופשי תורה" (ירמ' ב, 8), מפי שליחי מלך (שרים, כהנים לויים — כבמקרה יהושפט דה"ב יז 7). ונקראו מזמן לזמן בפני העם (דבר' לא 10; יאשיהו; עזרא); ועל "רובי תורת" (כנראה רבואות טפסים) מדבר הושע (ה 12). בעצם כל ויכוחי הנביאים עומדים על ההנחה המוקדמת, שהעם יודע "משפט אלהים" (ירמ' ח 4) אלא שהוא עושה "שקה" דבר "סופרים" (ח 8). המלך האידיאלי עושה איפוא כפי שעושה דוד: לשמור "משמרת ה'" "ללכת בדרכיו, לשמה חקותיו מצותיו ומשפטיו ועדותיו ככתוב בתורת משה" ולהוריש אותה לבנו (מ"א ל 3). אמנם מבחינת המשפט, התורה כפשוטה — ביסודה היא הדמוקרטיה השבטית־העממית מלפני המלוכה. את משפט המלכות וצרכיה אין היא מכירה כלל. למעשה כבר בתקופת המלוכה יכלה לשמש מדריך חוקתי רק תוך מין פירוש הלכתי (מקדש־משכן; מלך־נשיא; מחוץ לשער תמור — מחוץ למחנה), (ומכאן אולי פשר רב לשורש התעצמות הנבואה). ולהבדיל — ממקום זה התחילה גם ביקורת המקרא: היא טענה (פטקה) שחסרה בתורה כל המסגרת המלכותית והמלכות ומכאן שהתורה מניחה אותה או כבר אינה מכירה אותה.

אך התורה אינה רק חוק, אלא בראש וראשונה מדריך מוסרי-דתי; לעתים קרובות ביותר (אולי פרט למעשים שמתקשרים בעשרת הדברות, אלילות, שבת, עריות, רצח, גנבה, אב ואם) באה האזהרה והטעם המוסרי-דתי או ההטפה ההומניט-דתית (גם ב'ספר הברית', גם במשנה תורה) (שטעמי החכמה, אזהרות הנביא, תורות הכהונה והחוקים הפועליים היו לאחדים). וגם מבחינה זו התורה היא חוקה יחידה במינה בעולם. המלכות האידיאלית נסתייעה במדריך זה ושאהב ממנה השראתה לעשות צדק. ומלבד החכמה, סייעו לה בדבר זה שני "המעמדות" (אם אפשר לומר כך) הרמים בעם: הכהונה והנבואה. לכוון לא נתייחדה בתורה — למרות מה שדיברו בזה (במחקר הפרוטסטנטי) תפקיד הנהלתי במדינה. אבל לכהונה יוחדה מלבד ה"שאילה באורים" ו"העבודה" של הקרבנות גם הוראת התורה.

תפקידי הכהונה האמתיים הוגדרו בברכת משה: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך בישראל, ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך" (דב' לג 10). ואכן גם להלכה (דב' יז 8) וגם למעשה (מיכה ג 11) [ראשיה בשחד ישפטו וכהניה במחיר יורו]; כפי שרואים לנשיאים יחז' כז 26 [כהניה חמסו תורתי — בין קדש לחל לא הבדילו ובין הטמא לטהור לא הבדילו]; צפני' ג 4 [כהניה חללו קדש חמסו תורה]; חגי ב 11 [שאל נא את הכהנים תורה]; זכר' ז 3 [לאמר אל הכהנים ואל הנביאים... האבכה בחדש החמשי] — הכהנים היו השותפים הראשונים (והראשים מבין העם) לעשות משפט. — הנבואה כנגד זה, מאז ייסוד המלוכה, עמדה כאילו מבחוץ; זו היתה לרוב האופוזיציה הממלכתית, 'הרשמית' כמעט. מלבד מלחמתו ליחוד ולטהרת

הייחוד רואה הנביא, מאז שמואל, תפקידו במלחמה לזר כויות העם המקופחות נגד המלכים והשרים. הנביא הוא גם שמעצב את הדמות האידיאלית ביותר של המלך. חזון ישעיהו (יא) על מלך העתיד הוא בחלקו הראשון, בעצם, תיאור המלך האידיאלי במציאות ההווה ["והריחו ביראת ה'... ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענווי-ארץ, והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע, והיה צדק אזור מתניו והאמונה (— היינו האמת) אזור חלציו"]; בלשון דומה מדבר ירמיה על יאשיהו ["אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה בארץ... דן דין עני ואביון אז טוב הלוא היא הדעת אותי, נאם ה' — ירמי' כב 15]. גם זה וגם זה באו לקיים דבר תורה "צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך". (דבר' יז 16).